

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ШЕСТИРІЧНОГО ПЕРШОКЛАСНИКА

Олександр КОЧЕРГА, заступник директора Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат психологічних наук, доцент

Навчання дитини в початковій школі має вирішальне значення у розкритті і формуванні її творчих здібностей. Важливу роль у цьому процесі відіграє професійна позиція вчителя, його здатність зрозуміти та відчувати природні навчальні бажання дитини. Зважені дії педагога, його доброзичливе ставлення стають пусковим механізмом для розвитку творчих здібностей дитини. Тому успішне навчання дитини в початковій школі дає можливість закласти міцний фундамент її досягнень в подальші роки життя.

У кожного вчителя, який починає працювати в початкових класах, незалежно від досвіду виникають певні труднощі в роботі з першокласниками. Одна з можливих причин цих труднощів — недостатня обізнаність учителів з фізіологічними і психічними особливостями дітей цього віку.

Варто нагадати, що до початкової школи можуть вступати діти шести років (дошкільного віку) та діти семи років (молодшого шкільного віку). Між цими віковими категоріями дітей є істотна відмінність у їхніх діях, психічному та фізичному розвитку. Образно кажучи, розрив у їхньому розвитку сягає близько двадцяти років за мірками людського життя. Настільки психічний і фізичний розвиток дітей дошкільного віку відстає від розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Дошкільники, колишні вихованці дитячих садків, опинилися в початковій школі. Зрозуміло, що з ними більше працювали вихователі дошкільних закладів. Учителі-предметники, які працюють у початкових класах масової школи, дещо «програють» у знанні особливостей дітей цього віку, що призводить до певних непорозумінь між учителем та учнем і може загальмувати розкриття творчих здібностей першокласників. Ось чому важливо вчителям-предметникам, які працюють у початковій школі, глибше вивчати психологію дошкільника.

Ми прагнемо дати вчителеві практичні знання, які допоможуть йому в повсякденній роботі. Запропоновані матеріали містять поради й тести, що можуть бути використані вчителем у навчальному процесі.

Вікові особливості шестирічної дитини

Фізичні:

- добре стежить очима за текстом під час читання;
- краще розуміє роль пальців, ніж інструментів;
- постійно кудись поспішає — швидкість є характерною особливістю цього віку;
- голосно реагує на події, часто не може себе стримати;
- любить кататися на задніх ніжках стільця і часто падає з нього;
- вчиться відрізняти праве і ліве (бік, руку, плече, око та інше);
- стрімко розвиваються зуби — гризе олівці, нігті, смочє волосся;
- легко втомлюється, часто хворіє;
- любить гуляти на свіжому повітрі, займатися гімнастикою.

Враховуючи фізичні особливості шестирічних дітей, учителям варто пропонувати учням на уроках з'єднувати слова з малюнками, розфарбовувати малюнки, відокремлювати слова, знаходити сховані слова, обводити названі малюнки або слова, малювати, наводити букви й дописувати рядочки, закреслювати «зайві» букви в рядочку, вставляти пропущені букви, підкреслювати вивчені раніше букви й слова, писати букви під диктовку вчителя, з'єднувати великі й маленькі букви, підкреслювати або наводити букви в словах, розв'язувати кросворди, обводити правильну відповідь після прослуховування. Доцільно також дозволяти учням розмовляти на уроці, працювати стоячи; дуже важливо працювати у повільному темпі або обмежувати вимоги до їхньої роботи лише підвищенням її якості (отже, обсяг виконаного завдання не може бути домінуючою метою уроку).

Соціальні:

- прагне бути першою;
- виявляє дух суперництва та ентузіазму;
- часом буває невдячною або нечемною, придумує правила;
- здається, що прагне все робити правильно, але часто виходить за межі дозволеного;
- радіє похвалі або заохоченню, невдачі сприймає болісно;

- має палке бажання отримувати задоволення, любить сюрпризи;
- може бути розсудливою, іноді дражнить чи критикує інших;
- невірноважена, коли хворіє;
- велике значення мають друзі (може мати одного найкращого друга);
- школа замінює домівку як найвпливовіший соціальний фактор.

Знаючи особливості соціального розвитку шестирічного першокласника, вчителю потрібно створити такі умови навчального процесу, щоб кожний учень міг пережити ситуацію успіху. Важливим є відчуття захищеності, підтримки та можливості спробувати ще раз до того моменту, коли проблему буде успішно подолано навіть на самому низькому рівні її розв'язання. Рішення педагога мають бути особливо розважливими та стриманими. Педагог не повинен приймати поспішних рішень та робити швидкі висновки. Саме поспішність педагогічних дій стоїть на заваді особистісного зростання учня початкової школи.

Мовні:

- любить працювати;
- любить пояснювати різні речі, показувати їх та коментувати;
- любить жартувати й відгадувати загадки;
- розмовляє голосно і збуджено;
- часто скаржиться.

Враховуючи соціальні й мовні особливості дітей, учителеві варто усвідомити, що діти цього віку дуже вразливі, тому їм потрібне *заохочення*, щоб вийти зі складної ситуації, а от суворо критика може завдати справжньої шкоди, руйнуючи їхню мотивацію до навчання. У дітей цього віку добре розвинений дух суперництва, а отже прагнення до перемоги й першості може переважати все інше, тому суперництво слід вилучити з ігор, якщо їх виконують з навчальною метою. Особливості «екстримальної» поведінки слід розуміти, але не надавати їй надмірного значення, пам'ятаючи, що плітки, роздратування, скарги, кепкування, зверхність — це все способи вираження стосунків з дорослими.

Пізнавальні:

- любить ставити запитання;
- любить нові ігри, ідеї;
- любить розфарбовувати, малювати;
- найбільше любить навчатися, роблячи самостійні відкриття;
- більше подобається процес, ніж результат;
- береться до більшої кількості справ, ніж може виконати;
- розігрує драматичні сценки;
- складає плани співробітництва в грі;
- надає великого значення характерним символам;

• краще розуміє особистісні стосунки і функціональні відносини;

- починає розуміти події минулого, якщо вони тісно пов'язані з нинішніми;
- виявляє інтерес до оволодіння навичками і методами навчальної діяльності.

Враховуючи пізнавальні особливості дітей, учитель має забезпечувати отримання задоволення від зробленого (як від навчального процесу, так і від прибирання та їжі, тому що дитина бажає отримувати лише задоволення, яке вчителю і батькам необхідно наполегливо, з великим терпінням трансформувати у «навчальне задоволення»). Необхідно враховувати, що вивчення суспільства має пов'язуватись із сьогоденням (популярними є продуктивні екскурсії, що супроводжуються відповідними заняттями, такими, як написання оповідань про побачене, конструювання в куточку для гри). Педагог має пам'ятати, що в цьому віці у дітей дуже висока продуктивність, але низька якість виконання (треба звертати увагу дітей на якість виконаної роботи, тоді у них підвищується самооцінка), а також підтримувати бажання творити — ліпити, малювати, співати, танцювати, розфарбовувати, складати, плести (важливо, щоб діти відчували *підтримку та гідну оцінку* дорослих, а отже усвідомлювали, що немає правильних або неправильних способів створення чогось у мистецтві), що сприяє майбутньому авторському вираженню, формуванню вміння. Вчитель має використовувати потяг дітей до *гри* (бо гра у шестирічних дітей залишається провідною діяльністю, що притаманна дошкільному вікові), віршів, загадок, адже саме вони приносять їм задоволення і, крім цього, навчають (навчання за допомогою гри дає більший навчальний ефект, ніж за допомогою книжок).

Нинішні першокласники — це діти шести і семи років, і вчителі часто не помічають відмінності та ототожнюють їхній психічний розвиток, не вважаючи це питання принциповим, що призводить до порушень психічного здоров'я дітей.

Стереотипне ставлення до шестирічної дитини, як до учня семи років триватиме ще певний час. Психологія вчителя має змінюватися.

Важливо усвідомлювати, що *шестирічний першокласник за рівнем свого розвитку залишається дошкільником*.

Порушення у поведінці першокласників.

Йтиметься про порушення поведінки, властиві звичайним дітям, тобто про відхилення від норми, а не про симптоми психічних захворювань, які можливі у школярів шестирічного віку. Тому всі описані відхилення можуть бути скориговані за умови розуміння вчителями і батьками особливостей розвитку дитини та спільних зусиль, спрямованих на їх подолання.

Кожне таке порушення, як правило, спричинене:

- а) педагогічними прорахунками;
- б) недорозвиненістю центральної нервової системи (віковою незрілістю);
- в) незначними ушкодженнями мозку (через проблеми у період вагітності та пологів), які можна ліквідувати за умови, що виховання до 7—8 років проводитиметься на належному рівні.

1. Агресивність.

Багатьом першокласникам властива агресивність. Переживання та розчарування дитини, які вона важко переносить через незрілість нервової системи, дорослі вважають незначними. Проте неуха до них спричиняє певні проблеми в поведінці дитини.

Причини агресивності:

а) страх бути травмованим, ображеним, пережити напад, отримати ушкодження. Чим сильніша агресія, тим сильніший страх ховається за нею;

б) перенесена образа або душевна травма, страх спричиняють порушення у соціальних відносинах дитини і дорослих, які її оточують.

Форми агресії:

- фізична агресія — бійки, ламання речей (така поведінка мотивована потребою уваги до якихось драматичних подій);

- вербальна агресія — діти ображаються, сваряться, глузують.

Якою має бути реакція вчителів, батьків на агресію?

Насамперед, треба спробувати стримати агресію. Дорослий обов'язково має висловити своє незадоволення подібною поведінкою. Слід запропонувати дитині прибрати все, що вона зламала, пояснюючи: «Ти дорослий (-ла) і розумний (-на), щоб псувати речі, тому я переконаний, що ти допоможеш мені прибрати».

2. Запальність, гарячкуватість.

Першокласника вважають запальним і гарячкуватим, якщо він схильний через дрібниці (з точки зору дорослих) влаштувати істеріку, розплакатися, розізлившись, але агресії при цьому не виявляє.

Запальність — це, швидше, вираження відчаю й безпорадності, аніж прояв характеру.

Як і у випадку з нападом агресивності, необхідно спробувати запобігти вияву пристрастей: відволікти дитину, залишити її наодинці, спонукати старших дітей висловити свої почуття.

Мовлення дорослих має бути спокійним, врівноваженим, стриманим. Коли напад мине, необхідний спокій, особливо якщо дитина сама налякана силою своїх емоцій. Проте дорослі не повинні поступатися дитині лише для того, щоб не викликати в неї напад. Важливо з'ясувати, чи справді заборона дорослих має принципове

значення, чи не відбудеться боротьба з чимось незначним, дріб'язковим.

3. Пасивність.

Часто дорослі не бачать жодної проблеми в пасивній поведінці дитини, вважаючи її просто спокійною, такою, що добре поводиться. Але це не завжди так. Дитина може бути нещасною, пригніченою, але неспроможною висловити свої емоції.

Причини пасивності:

1. Здебільшого це реакція на неуха або проблеми вдома, намагання зануритися у власний світ. Ознаки, які допомагають виявити стан пасивності: смоктання пальця, дряпання шкіри, смикання волосся або вій, розхитування стільця тощо.

Учитель і батьки повинні допомагати дитині висловлювати свої переживання в більш прийнятній формі, завоювати її довіру і прихильність. Проблеми, що виникають у такої дитини, вчителі мають розв'язувати спільно з батьками, допомагаючи учневі подолати переживання.

2. Причиною пасивної поведінки дитини можуть бути: побоювання реакції незнайомого дорослого, незначний досвід спілкування з ним; невміння звертатися до дорослого.

Така дитина може боятися пестоців, лагідного ставлення. Необхідно, щоб учитель і батьки допомогли їй набути впевненості в собі.

4. Гіперактивність.

Усі описані вище порушення у поведінці — це вади виховання, а не наслідок загальної вікової недорозвиненості центральної нервової системи.

Причиною гіпердинамічного синдрому можуть бути: ушкодження головного мозку, зумовлені ускладненнями вагітності та пологів, виснажливими соматичними захворюваннями (діатезом, диспепсією — порушенням процесів засвоєння поживних речовин у шлунково-кишковому тракці, що супроводжується розладом його функцій), фізичними та психічними травмами. Основні зовнішні ознаки гіпердинамічного синдрому у дитини — неуха і рухова загальмованість (дитина діє, не замислюючись над наслідками).

Перші прояви гіперактивності можна помітити вже у немовлят. Пік прояву гіперактивності припадає на 6—7 років. Якщо процес виховання налагоджено, то дитина до 14—15 років здебільшого врівноважується.

Як реагувати вчителю і батькам на гіперактивність?

1. Не можна стримувати рухову активність такої дитини, її треба тільки спрямовувати.

2. Необхідно навчити дитину зосереджуватися. Тут у пригоді стане ліплення, малювання, конструювання. Іноді треба утримувати дитину

за столом, добиваючись завершення розпочатої справи.

3. На таку дитину не можна тиснути суворими покараннями або заборонами та обмеженнями.

Виконання цих порад допоможе вчителю уникнути досить складних ситуацій у роботі з першокласниками шестирічного віку.

Способи сприйняття інформації.

Протягом життя ми пізнаємо навколишній світ, засвоюючи та використовуючи різні види інформації. Вчені розрізняють такі типи сприймання: **візуальне, слухове, кінетичне, або тактильне.**

Як правило, у дітей, починаючи з п'яти років, провідна система сприймання інформації визначає не тільки особливості засвоєння шкільної програми, а й чимало інших життєвих стереотипів, типових реакцій та ускладнень. Тому важливо, щоб у процесі спілкування вчителя з учнями та їхніми батьками він дізнався про певні особливості поведінки дітей. Для цього вчитель може запитати батьків: чим найбільше любить займатися дитина? Як контактує з іншими дітьми? Як поводить себе, коли приходять гості? Як грається з тваринами? Чи розбірлива в одязі та їжі? Як попереджає невдачу? Як прохає? Що розповідає про своє шкільне життя? Які предмети найбільше подобаються? Як засинає? Яким покупкам найбільше радіє? Чи любить малювати? Чи допомагає вдома, чи має якісь обов'язки? Чи швидко змінюється настрої? Які ідеї та фантазії їй приходять у голову?

Зрозуміло, що перелік запитань може бути досить великим, важливо, щоб учителю було цікаво дізнаватися про дитину, її життя вдома, звички й уподобання, аби краще зрозуміти як подавати навчальний матеріал, про що можна запитати на уроці.

Отже, як дорослі, так і діти, залежно від способів пізнання, поділяються на три групи: *глядачі, слухачі, діячі.* Здібності дітей виявляються за допомогою тесту, який проводить учитель за результатами спостережень за дитиною, та спіраючись на відповіді, батьків на питання, які наведені вище.

БЛЦ-ТЕСТ

для виявлення здібностей у дітей 6 – 7 років

Мета тесту. Встановити тип (або типи, їх сполучення та комбінації) сприйняття дитини, який притаманний їй у звичних умовах повсякденної діяльності.

Подивіться, які з наведених нижче тверджень найбільше стосуються вашої дитини (навпроти цих характеристик, якщо вони виявляються у досліджуваного, поставте позначку, після аналізу всіх представлених характеристик підрахуйте їх сумарну кількість,

встановивши, яким способом пізнання користується дитина — *глядача, слухача, діяча*). Найімовірніше, що відповіді будуть зосереджені в одній або двох колонках. Це вказуватиме на те, яким способом пізнання користується дитина. Підбийте підсумок і порівняйте результати. Ви можете встановити, що більшість характеристик, виділених вами у досліджуваних дітей, відповідають одному, двом або трьом способам пізнання з можливою перевагою їх застосування дитиною.

1. Спілкування.

Коли мій першокласник хоче висловити свої думки...

Глядач

Користується простими фразами.

Неправильно вимовляє деякі звуки і слова.

Мовчить і рідко сам виявляє бажання відповідати на запитання.

Слухач

Правильно використовує час дієслів.

Йому подобається розмовляти з дорослими.

Любить розповідати вигадані історії.

Діяч

Розмовляє короткими фразами.

Невиразно промовляє деякі звуки.

Може розповідати про щось непослідовно.

2. Улюблені іграшки та заняття.

Коли мій першокласник грається...

Глядач

Йому подобаються калькулятори і комп'ютери.

Захоплюється рукоділлям та моделюванням.

Любить читати та спостерігати за грою інших дітей.

Слухач

Йому подобається дивитися телевізор, слухати радіо та магнітофон.

Любить читати вголос і йому подобається, коли йому читають.

Подобається вигадувати ігри.

Діяч

Подобається займатися спортом і гратися в рухливі ігри.

Любить кататися на велосипеді та ходити в походи.

Любить доглядати за домашніми тваринами.

3. Мікромоторика.

Коли мій першокласник виконує письмові завдання...

Глядач

Правильно виводить букви точно в межах рядка.

Для його письмових робіт характерна охайність.

Йому особливо подобається розфарбовувати.

Слухач

Охайно пише друкованими літерами.

Диктує або читає сам собі під час занять.

Часто просить допомогти під час виконання творчих завдань.

Діяч

Йому важко писати на лінійованому папері.
Плутає порядок букв і слів.

Сильно тисне на олівець або пензлик.

4. Навички поведінки в колективі.

Коли мій першокласник спілкується з іншими дітьми...

Глядач

Почувається самотнім у гурті дітей.

Рідко сам починає розмову, але відповідає, коли його запитують.

Індивідуальні заняття йому подобаються більше, ніж групові.

Слухач

Любить багато говорити.

Як правило, він першим починає розмову.

Йому часто роблять зауваження через те, що він надто багато говорить на уроках.

Діяч

Легко знаходить друзів на ігровому майданчику.

Йому легко висловлювати думки за допомогою жестів.

Виступає в ролі лідера в колективі.

5. Пам'ять.

Коли мій першокласник вчиться...

Глядач

Запам'ятовує те, що бачить.

Читає, пригадуючи значення слів.

Слухач

Легко засвоює математичні правила.

Читає, впізнаючи слова за їх звучанням.

Діяч

Йому нелегко пригадати те, що він бачив або чув.

Йому потрібна допомога, щоб навчитися читати.

6. У школі.

Коли мій першокласник знаходиться в класі...

Глядач

Має охайний вигляд.

Відволікається, звертаючи увагу на кольори та рухи.

Стежить за порядком на своєму робочому місці.

Слухач

Його зовнішній вигляд не є охайним або неохайним.

Він легко відволікається на звуки та голоси.

Веде дискусію і часто сам виявляє бажання відповідати.

Діяч

Часто виглядає досить неохайно.

Надто активний і легко відволікається.

Йому важко всидіти на одному місці.

Ви визначили для себе тип сприйняття у ваших учнів, а отже тепер вам потрібно зрозуміти, як ці результати враховувати в навчальному

процесі з метою його гармонізації.

У першому класі найскладнішим є урок, під час якого необхідно писати. Письмо потребує від дитини великого напруження м'язів, через що настає втома, а іноді й перевтома. Спазм руки під час письма — це своєрідний «спазм мозку», який уповільнює або блокує його ефективну роботу. Рятуючись від перенапруження, дитина відмовляється писати, заявляючи, що переписувати не буде і взагалі їй це набридло або просто шукає спосіб, як уникнути цього завдання. Учень-глядач потребує схем, каліграфічного зразка на дошці або в зошиті. Учень-слухач потребує, коментування, проговорення, в якому напрямі ведемо той чи інший елемент букви, визначення «верхня допоміжна лінія, нижня допоміжна лінія» тощо. Гарна слухова пам'ять допомагає йому запам'ятовувати те, що потрібно написати. Учень-діяч потребує насамперед чіткої інструкції від учителя, зображення елементів букв у повітрі, а, можливо, і спеціального трафарету, який допоможе реалізувати його рухову активність.

Не менш складним для першокласників є й читання. Цей процес потребує мобілізації уваги, мислення, пам'яті, активізації роботи внутрішнього голосу (проговорення в думках) під час читання про себе або голосового апарату під час читання вголос.

Учень-глядач потребує, щоб текст, який він читає, був написаний великими чіткими літерами. Зміст тексту мають супроводжувати кольорові ілюстрації. Особливу увагу він звертає на естетичне оформлення книжки, яку читає. Учень-слухач прислухається до «мелодики» тексту та небайдужий до його композиції. Йому важливо, як текст прочитає вчитель. Він із задоволенням послухає аудіозапис тексту.

Учень-діяч бажає мати від учителя план роботи над текстом. Він готовий до театралізації сюжету. Йому цікаво прочитати текст за ролями. Під час роботи над новими словами учневі буде цікаво побачити предмети, які вони позначають, або навіть їх намалювати. Учень з цікавістю включиться в гру за сюжетом тексту та з задоволенням погодиться передбачити події сюжету за першим абзацом тексту.

Таким чином, ми можемо констатувати, що шестирічний першокласник має потенціал взаємодії з педагогом і готовий до неї за умови продуманих дій з боку педагога. Без сумніву, ми маємо усвідомлювати, що це не простий процес. Він потребуватиме від учителя поміркованості, зваженості, тактовності. Шлях до серця дитини не завжди є простим, тому наберемось терпіння, помножимо його на нашу професійність і результат неодмінно буде позитивним.